

**ӘЛЕМДІК ФИЛОСОФИЯНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ,
АДАМ, ОНЫҢ САНАСЫ МЕН АДАМГЕРШІЛІГІНІҢ ДАМУЫ**

III Халықаралық ғылыми-теориялық конференция
Материалдары

2018 жылдың 16-17 ақпаны

II том

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МИРОВОЙ ФИЛОСОФИИ,
РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕКА, ЕГО СОЗНАНИЯ, НРАВСТВЕННОСТИ**

Материалы
III Международной научно-теоретической конференции

16-17 февраля 2018 года

Том II

**ACTUAL PROBLEMS OF WORLD PHILOSOPHY,
DEVELOPMENT OF HUMAN, HIS CONSCIOUSNESS,
AND MORALITY**

Proceedings
of the III International Scientific-Theoretical Conference

February 16-17, 2018

Volume II

Астана/Astana

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
РҒА ФИЛОСОФИЯ ИНСТИТУТЫ
ҚР БҒМ ҒК ФИЛОСОФИЯ, САЯСАТТАНУ ЖӘНЕ ДІНТАНУ ИНСТИТУТЫ
М.В. ЛОМОНОСОВ АТЫНДАҒЫ ММУ ҚАЗАҚСТАН ФИЛИАЛЫ

**ӘЛЕМДІК ФИЛОСОФИЯНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ,
АДАМ, ОНЫҢ САНАСЫ МЕН АДАМГЕРШІЛІГІНІҢ ДАМУЫ**

**III Халықаралық ғылыми-теориялық конференция
материалдары**

2018 жылдың 16 - 17 ақпаны

II том

Астана, 2018

Редакциялық кеңес

Е.Б. Сыдықов, Д. Қамзабекұлы, Ғарифолла Есім,
Г.А. Адаева, С.А. Арыстамбаева, М.М. Бозжігітова,
К.А. Медеуова, Д.Т. Толғамбаева

Әлемдік философияның өзекті мәселелері, адам, оның санасы мен адамгершілігінің
Ә43 дамуы: III Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары (2018
жылдың 16-17 ақпаны, Астана, Қазақстан) 2 томдық. – Астана: Л.Н. Гумилев атындағы
ЕҰУ баспасы, 2018. – 339 б.

ISBN 978-9965-31-977-8

Жинаққа Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының академигі, Қазақ КСР ғылым және техника саласы бойынша Мемлекеттік сыйлығының, «Достастық жұлдызы» мемлекетаралық сыйлығының, ҚР тұңғыш президентінің Мемлекеттік бейбітшілік және рухани келісім сыйлығының, Халықаралық «Өмір ағашы» сыйлығының лауреаты, Шоқан Уәлиханов атындағы Мемлекеттік сыйлықтың тұңғыш лауреаты Жабайхан Мүбәрақұлы Әбділдиннің 85 жылдық мерейтойына арналған «Әлемдік философияның өзекті мәселелері, адам, оның санасы мен адамгершілігінің дамуы» атты III халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары енген.

Конференция шеңберінде «Философия тарихы, таным теориясы мен ғылым әдіснамасының өзекті мәселелері», «Қазіргі әлемдегі адам және адамгершілік мәселелері», «Ж.М.Әбділдин және диалектикалық логика мен таным теориясы, адам мен адамгершілік мәселелерінің талдануы» секциялары жұмыс жасады.

Қазіргі философияның өзекті мәселелері мен ҚР ҰҒА академигі Жабайхан Мүбәрақұлы Әбділдиннің шығармашылығына қызығушылық танытқан қауымға арналады.

Жарияланып отырған материалдар автор редакциялауымен берілген.

ӘОЖ1/14
КБЖ87.0

ISBN 978-9965-31-977-8
ISBN 978-9965-31-975-4

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ЕВРАЗИЙСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ Л.Н. ГУМИЛЕВА
ИНСТИТУТ ФИЛОСОФИИ РАН
ИНСТИТУТ ФИЛОСОФИИ, ПОЛИТОЛОГИИ И РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ КН МОН РК
КАЗАХСТАНСКИЙ ФИЛИАЛ МГУ ИМЕНИ М.В. ЛОМОНОСОВА

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МИРОВОЙ ФИЛОСОФИИ,
РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕКА, ЕГО СОЗНАНИЯ, НРАВСТВЕННОСТИ**

Материалы III Международной научно-теоретической конференции

16-17 февраля 2018 года

Том II

Астана, 2018

УДК1/14
ББК87.0
А43

Редакционный совет

Е.Б. Сыдыков, Д. Камзабекұлы, Ғарифолла Есім,
Г.А. Адаева, С.А. Арыстамбаева, М.М. Бозжигитова,
К.А. Медеуова, Д.Т. Толгамбаева

А43 Актуальные проблемы мировой философии, развитие человека, его сознания, нравственности: Мат-лы III Междунар. науч.-теорет. конф. (16-17 февраля 2018 г., Астана, Казахстан) в 2-х тт. – Астана: изд-во ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2018. – 339 с.

ISBN 978-9965-31-977-8

В сборнике представлены материалы III Международной научно-теоретической конференции «Актуальные проблемы мировой философии, развитие человека, его сознания, нравственности», посвященной 85-летию академика НАН РК Жабайхана Мубараковича Абдильдина, Лауреата Государственной премии Каз ССР в области науки и техники, Межгосударственной премии «Звезда Содружества», Президентской премии мира и духовного согласия, Российской премии «Древо жизни», Лауреата первой премии имени Ч.Ч. Валиханова.

В рамках конференции работали секции: «История философии, актуальные проблемы теории познания и методологии науки», «Проблема человека и нравственности в современном мире», «Академик Ж.М. Абдильдин и разработка проблем диалектической логики, теории познания, человека и нравственности».

Адресовано всем интересующимся актуальными проблемами современной философии и творчеством академика НАН РК Жабайхана Мубараковича Абдильдина.

Публикуемые материалы представлены в авторской редакции.

УДК1/14
ББК87.0

ISBN 978-9965-31-977-8
ISBN 978-9965-31-975-4

© ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2018

редуцируются к одной-единственной абстрактно-безликой нации с названием «советский народ». Ведь как очень точно заметил М.К. Мамардашвили, «тоталитарное государство мононационально. Оно может содержать в себе разные этносы, но оно мононационально по определению» [4, с.194-195].

Потеря национальной памяти опасна для народа и особенно опасно, если это является политикой государства. Конечно, народ – манкурт, нет лучше управляемой массы!

Бесстрастные, безразличные, родства не помнящие манкурты – неужели такие люди смогут обеспечить прогресс и нужны обществу? Что удержит людей и заставит стыдиться безнравственных поступков? Ведь тогда и государство, состоящее из манкуртов, становится бедным, потому что неспособно будет оставить след в мировой культуре и цивилизации. Отсутствие прошлого, незнание своих корней лишает человека осознания своей сопричастности той культуре, которой он принадлежит. И в этом кроется трагедия человека, нации.

И, напротив, духовно богатый человек, общество, которые восприняли, впитали свою национальную культуру, являются способными к реализации любой национальной идеи, потому что такому народу есть чему научить и чему научиться через взаимодействие с другими культурами. И в этом заключается духовное здоровье народа любого многонационального государства. Таковой национальной идеей в нашем государстве является «Мәңгілік Ел», определенная Президентом РК Н.А. Назарбаевым, как «национальная идея нашего общеказахстанского дома, мечта наших предков» [5].

Множество произведений художественной литературы повествуют о забвении национальных ценностей, как, например, родовое кладбище Ана-Бейит в романе Ч. Айтматова «...И дольше века длится день».

Автор пишет о формировании «нации манкуртов», людей без прошлого. В этом смысле показательна «Легенда о манкурте», представленная в романе: украденный в плен и насильно «сделанный» манкуртом юноша в итоге остается навсегда без капли прошлого. И даже плач и разговоры родной матери, которая долго ищет и, наконец, находит сына, не пробуждают в нем НИЧЕГО. В итоге, запуганный раб-манкурт по приказу своих хозяев убивает мать... [6, с.386-404].

Легенда имеет глубокий философский смысл и показывает, что сущность человека - в его памяти, которая дает ему, а значит всему народу, возможность творить будущее, жить в нем и оставить след в истории.

Список источников

1. Сартр Ж-П. Экзистенциализм – это гуманизм / Сумерки богов/ Ф.Ницше и др.: сост. и общ. Ред. А.А.Яковлева. – М.: Политиздат. 1990. – 398 с.
2. Камю А. Посторонний. Падение.: худ.лит-ра/ А.Камю. СПб: Азбука – классика, 2006. – 221 с.
3. Искандер Ф. Стоянка человека. Повести и рассказы. – М.: Правда, 1991. – 480 с.
4. Хамидов А.А. Категории и культура. – Алма-Ата: Гылым, 1992. – 240 с.
5. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Казахстанский путь -2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее». – Астана, 17 января 2014 г.
6. Айтматов Ч. Плаха. ...И дольше века длится день: Романы. – Алма-Ата: Жазушы, 1989. – 576 с.

«ҚҰПИЯ ШЕЖІРЕ» КОНТЕКСІНДЕГІ ЕЛДІК САНА

*Шамахай С.
Астана қ.
sh.saira@mail.ru*

Бүгін де «Моңғолдың құпия шежіресі» адамзат тарихындағы деректемелік мәні бар шежірелердің алдыңғы қатарында. Шежіреде VIII ғасырдың орта тұсынан XIII ғасырдың ортасына дейінгі Шыңғыс ханның арғы ата тегі, хандықтың қалыптасуы мен дамуы туралы

мәліметтер белгіленген. Сонымен қатар, шежіредегі өсиет, аңыз, мақтау, өлең, сын әңгіме, мақал-мәтелдері арқылы адамгершілік норма, қағидаларды жинаған дүниетанымы жайында терең мағлұмат алуға болады.

«Құпия шежіреде» ел болудың, мемлекет құрудың басты құндылықтары ретінде бірлік, әділдік, бейбітшілік, тұрақтылық, татулық, ер жүректілік, ар-ұят, міндет, жауапкершілік, қайырымдылық пен мейірімділік, атақ-данқ, тұрақтылық, шынайылық, сенім, кеңпейілділік, қонақжайлылық, әйел инабаты, ата-ана мейірімі, ұрпақ қайырымы, үлкенді сыйлау, білімге құштарлық, ұстаздан үйрену, табиғатты қорғау, өзге дінді сыйлау, жақсы адам болу, адамгершілікті заңмен қорғау болғаны айқын байқалады.

Шыңғыс ханның империя деңгейіндегі жүргізген саясаты, моңғол, түркі жұртының рухани өміріне енгізген өзгерістері мен жаңалықтары ағылшын этнографы, антрополог ғалымы Эдуард Бернетт Тайлор (1832 – 1917) теориясымен сәйкес келеді. Тайлор мәдениет тарихын ілгерілемелі даму процесі ретінде қарастырып, мәдениеттің даму барысында құрал-жабдықтар, өнер салалары, діни наным-сенім түрлері – бәрі де жетілдірілу үстінде болатынын айтып, мәдени эволюционизм позициясы бойынша мәдениеттің дамуы өткеннен асып түсу, бұрынғыны жетілдіру деп түсіндірген.

Тұрақтылық пен толеранттық. Шыңғыс хан елдегі бейбітшілік пен тұрақтылықты сақтау үшін өркениетке жетелейтін озық мәдени-құқықтық реформалар жасады. Біріншіден, елге жазу мәдениетін енгізді. Қытай деректемелері ішінде «Юан Шидің» 124-тарауында айтылатын аңыз бойынша Шыңғыс хан батыстағы найман Таян ханына жорық жасағанда қойынында таңбасы бар найманның қашқын уәзірі Татартонғаны тұтқынға түсіреді. «Таңбаның не қажеты бар?» деп сұраған Шыңғысханға: «Оның қазына-мүлік пен азық-түлікті басқаруда, белді адамдарды мансапқа тағайындауда, іс атаулы сонымен ғана бітетіндігін, таңба соның куәсі екендігін» айтады. Содан бастап бұйрық-жарлықтарға таңба істетілетін болыпты. Оның үстіне Шыңғысхан Тата-тонғаға оң жағынан орын беріп, таңбаны қолына ұстатып, «Ханзадалар мен төрелерге ұйғыр жазуын үйретуге бұйырған екен» [1]. Көрші озық елдердің бірінің жазуын пайдаланып, мемлекет ісіне бірыңғай жазу енгізген.

Шыңғыс хан сауатсыз халықпен біртұтас ұлт туралы арманының жүзеге аспайтынын түсінді. Ол өзінің шамасының келмейтінін мойындады. Түйткілді мәселені көре білді және оны шешу үшін өзінен гөрі ақылды, оның үстіне моңғол емес адамды пайдаланды. Татартонға әзірлеген ұйғыр жазуының жүйесі «Құпия шежіре» мен Шыңғыс ханның заңдарын жазу үшін пайдаланылды. Шыңғыс ханның түйсігі оны қапы қалдырмады, оның ұлылығының тарихы мәңгілікке ұласты [2].

Екіншіден, Шыңғыс хан жаңа жазу қолына тигеннен кейін жазбаша баянды етілген құқықтық нормалар мен заң ережелерін әзірледі. Жоғарыда айтып өткендей, заңдар мен ережелердің бұл жиынтығы Шыңғысханның «Ұлы Ясасы» (Жаса) деген атқа ие болды. Яса, Жаса (засаг) «қаулы», «заң» басқару дегенді білдіреді. Сонымен қатар, заң, ережелерге бағынатын өңірлік билік орындарын жергілікті халық басшылары арқылы ұйымдастырды.

Шыңғысхан либералды заң нормаларын қалыптастырды. Мысалы, «барлық діндер бірдей құрметке лайық, бірақ олардың бірде-бірі үстемдік ете алмайды» деген талап болды. «Құпия шежіредегі» әңгімелерден және Шыңғысханның өзге ислам, христиан, будда діндеріне толеранттылық танытып, сыйластықпен қарағанын байқауға болады.

Бұл талап Шыңғыс хан дүниеден өткен соң да, ұрпан-ұрпаққа сабақтасып, жалғасын тапты. Әсіресе, Шыңғыс ханның кіші ұлы Толуидың жұбайы Сорқақтани бегімнің жасаған игі істерінен көрінеді. Сорқақтани жастайынан кітапқа құмар, шешен тілді ақын болумен қатар, мемлекеттің ірі саясаткері болды. Сорқақтани барлық діндердің басын біріктіре білді. Барлық дін өкілдеріне аса құрметпен қарады.

Сорқақтани бегім туралы моңғол, қытай, парсы тілінде тарихи деректер көп. Плано Карпини, Рашид ад-дин, А.Жувейни өз еңбектерінде Сорқақтани бегім туралы жоғары баға берген. Ол Бұқар қаласына 1000 бала сиятын мектеп ашып оқытады. XIII ғасыр парсы тарихшысы Әл-Жувейни «Тарих-и жахангушай» (Әлемді бағындырушының тарихы) атты моңғолдар тарихына арналған үш томдық еңбегінде былай деп жазады: «Two edifices of lofty

porch and firm foundation that were built in this place at this period ere the Madrasa-yi-Khani built by Sorqotani», «...мұсылман елдерінің ешбір қаласы Бұқарға тең келмейді, Бұл күнде Сорқақтани салдырған еңсесі биік, іргесі берік, сәулеті асқан екі ғимарат бар. Бірі, Хан медресесі (Madrasa-yi-Khani), енді бірі Мәсіғұт медресесі (Madrasa-yi-Mas'udya). Бұл ғимараттарда күн сайын мыңдаған шәкірт қайырлы зерттеулермен шұғылданады. Олардың ұстаздары бүгінгі күннің ғұламалары, заманымыздың даналары»[3], - деп жазылған.

Сорқақтани бегім өзінен туған төрт ұлын Шыңғыс ханның өсиетімен, қатал талаппен, ақылымен тәрбиелеген себепті, балалары Мөңке, Құбылай, Арықбұқа, Құлағу есімдері елге жайылып, олардың үрім-бұтағы 400 жыл ел билеген Алтын тұқым хандары болды.

Үшіншіден, Шыңғыс хан өзге діндерге сыйластықпен қарай отырып, «Көк Тәңірі» сеніміне өзгеріс енгізді. Құпия шежіреде Шыңғыс хан: «Мәңгі Аспан білсін!», «Бадай, Күшілік екеуі менің құтқарып көмектескендіктен, Мәңгі Аспан ризалығына бөленіп, жеңіп, биік дәрежеге жеттім, мен»; Шыңғыс хан: «Шабуылдан соң кімнің жеңерін Мәңгі Аспан біледі» ...» [4, 132б.] - деген сөздерінен Мәңгі Аспанның құдіретін сезініп, оған табынған бірден бір адам Шыңғыс хан болғандығы байқалады.

1845 жылы Днепр өзенінің маңынан «Monh tengriin huchin dur, Haganii suu zaliin iveel dur...» - Аудармасы: «Мәңгі Аспан құдіреті астында, қаған даналығының шапағатымен» жазуы бар елшілердің мойынға тағатын күміс тұмары табылған еді. Қазір бұл тұмар Санкт-Петербург қаласының І Петр патшасы музейінде сақталуда. Бұдан «Көкте – Тәңірі, Жерде - Қаған» тұжырымдамасын байқауға болады. Тәңір (Аспан) және Қаған деген қос наным айқындалып тұр, ал олар дүниедегі жоғарғы ерік, құқықтың екі негізгі бөлігін құрайды.

Тәңірлік дін сонау шумерлер заманынан келіп, ғұндар кезінде мемлекеттік дін, идеологияның міндетін атқарып, одан кейін Көк Түрік кезінде «Көк Тәңірі» діні ретінде сабақтасқан көшпенділердің мыңдаған жылдар тарихы бар ерекше дін. Десе де, бұл дін Ұлы Моңғол мемлекеті кезінде «Мәңгі Аспан» діні ретінде қалыптасып, дами түсті. Шаманизм бойынша, «Тәңірі» (Аспан) көшпенді тайпалардың ата-бабаларынан жалғасып келе жатқан сенімі болса, оған «Мәңгі» сөзді Шыңғыс хан қосып, терең философиялық, діни мағына енгізді және бұл ұғымды толық теория тұғырына жеткізе алды.

Төртіншіден, жаулап алған елдермен тұрақты әрі жедел қарым-қатынас үшін атты бекет орнатты. Қазіргі тілмен айтсақ, Шыңғысхан жаһандандудың негізін қалады. Бұл туралы академик Ш. Бира өз лекциясында: «Шыңғыс хан әлемді өз күшімен соңына ертіп, ұлы империя құрып, түрлі мемлекеттерді бір билік астына біріктіре алды. Атты бекет арқылы халықтар арасында түрлі көзқарас, білім, хабар, сауда еркін алмасты. Тарихи тұрғыдан алсақ, Моңғол тәңіршілдігін қазіргі біздің жаһандану көзқарасымен салыстыра қарауға болады» [5] – дейді.

Бірлік пен ынтымақтастық. «Құпия шежіреде» бірлік туралы таным Алун әжей өсиетінен бастау алады. Мысалы, 19-бапта өзінен туған бес ұлының берекесі кеткенін байқаған Алун әжей оларды көктемнің бір күні қойдың сүрі етіне тойдырып алып, тізілтіп жүресінен отырғызып қойып, қолдарына бір-бір талдан шыбық ұстатып, «сындыр» дейді. Олар бір демде шыбықты опырып тастайды. Сонан соң, тағы да бес шыбық алып біріктіріп буады да, «ал енді сындырындар» дейді. Бірақ, оны ұлдарының қай-қайсысының да сындыруға әлі жетпейді. Сонда анасы: «Егер, сендер жеке-жеке кетсеңдер, мына жалғыз шыбық сияқты бөгде біреулер тез сындырады. Егер, бірлік-ынтымақта болсаңдар, мына бұған шыбық сияқты берік боласындар. Сендерге ешкімнің әлі жетпейді» [5] дейді. Яғни бұл жерде Алун әжей бірлік ұғымын бір отбасыдан шыққан туысқан аралық ынтымақтан бастап отыр.

Алун ананың айтқан бірлік туралы сөзі шығарманың онан кейінгі 23-37-баптарында бөлінгенді бөрі жеп, бірліктің түбі тірлік екені тіпті нақтылана түседі. Алун ананың ғибрат берудегі осы бір тапқырлығы тіпті әлемді шарлап кетті. Жақсы, озық үлгінің жатқа да, жақынға да жаттығы болмайтынын осыдан байқауға болады. Бірлігің болса, бүтін елге билік жүргізесің деген сана 39-бапта Алун ананың бес ұлы бірігіп ұранқайдың бір ауылын

бағындыруы арқылы беріледі. Алун ана арқылы берілген бұл қағида шын мәнінде Хун-ну Ғұн империясы кезінде пайда болған өсиет еді [6].

Алун ананың осы өсиеті атадан балаға ұласып, жалғасын тауып отырды. Шежіренің 76-бабында, яғни, арада талай заман өткеннен кейін, Өэлүн ана (Шыңғыс қағанның шешесі) «Алун әжейдің бес ұлы сияқты» - деп жоғарыдағы оқиғаны тәмсіл қып, дауласқан балаларын бірлікке шақырады.

Өэлүн Есүгейдің басқарған мемлекетін қайта құруды көздеді. Өэлүн ананың сол жолдағы үміті Темүжін ұлы еді. Есүгейдің тарап кеткен ұлыстарының басын біріктіру мен басқару міндетінің тиесілі екендігін ұғындырып, санасына құйып өсірді. Сонымен қатар, осы мақсатқа жету үшін дос-жаранның, көптің күшіне сүйенуді, олармен бірлікте өсиет етті.

Алун ана мен Өэлүн ана екеуінің арасы 400 дей жыл болса да екі дана әйел жастайынан жесірлік пен қиыншылықтың дәмін татып, бала-шағаларын өсіріп, тәрбиелеген екі ұқсас кейіпкер ретінде құпия шежіреде мәңгі қалды.

Қазақта «бірлік түбі – тірлік», «бырыс алды – ынтымақ», «төртеу түгел болса төбедегі келеді, алтау ала болса ауыздағы кетеді» деген атам заманнан қалған аталы сөз бар. Демек, бірліктің қадір-қасиетін санасына тоқып өскен Шыңғыс хан өміріндегі әйгілі жетістіктерінің негізінде осы бір дүниетанымдық ұстаным жатыр.

Адалдық пен әділдік. Адалдық адамның жеке басында қолданылып, оның ізгі қасиеттерін көрсететін болса, әділдік адамның басқаға қарым-қатынасын танытады. «Құпия шежіреде» Шыңғысханның әділдігі туралы мәліметтерді көптеген баптардан байқауға болады.

Шежіренің 79-87, 90-93, 205, 206, 211, 214 баптарында Шыңғыс хан әрбір нөкер, уәзірлеріне қызмет тағайындап, марапаттау кезінде міндетті түрде оның жасаған жақсылықтарын тілге тиек етіп, тізіп жариялайды. Сондықтан да, Шыңғыс хан заманында парақорлықпен әділсіз жолмен қызметке тағайындалып, сый-сияпат көру деген ұғым болмады. Тіпті әділдік танытқан жау тұтқынға да рақымшылық танытып, өзіне жақын тартты. Ал шыбын жаны үшін өз басшысын немесе ел-жұртын сатып, жағымпазданып алдына келген жауын кешірмеді.

Шежіренің 147-бабында: «соғыста Шыңғыс ханның аққұла атының мойын тұсына оқ тиіп жараланып қалады, кейін өзіне оқ атқан кім екенін сұраған кезде Тайшылардан бөлініп келіп қосылған Зұрғадай: «мен едім сізді атқан» деп шынын айтып таң қалдырады. «Жау адамы жауластығы үшін жасырып қалуға тиіс еді. Бұндай әділ адаммен дос болу керек» - деп, атын Жебе атап, өзіне қосып алады. Кейін Жебе оның ең мықты уәзірі болып, көптеген жетістіктерге жеткізеді [4, 93б.].

Құпия шежіренің 185-бабында айтылғандай, Керей ұлысын басып алар соғыста Керейдің Қадақ батыры Шыңғыс ханға: «Хан иемді қорғау үшін үш күн соғыстым, хан иемді елден жасырын қашырып жіберген соң сіздерге беріліп тұрмын. Шыбын жаным өз қолыңызда» - дейді. Сонда Шыңғыс хан: «Өз хан иесіне адалдығы үшін бұл азаматпен дос болуға жарайды» - [4, 143б.] деп жазаға тартпайды.

Шыңғыс хан сән-салтанатқа қызықпайтын қарапайым көшпенді болатын. Ол қатігездіктің үлгісі бола отырып, өзінің үзеңгілестеріне жомарттық жасай алатын. Бұл «Құпия шежіреде» «ұлағатты тәртіп» деп айтылады: төмендегілерден бағыныштылық пен адалдық, ал жоғарыдан қорғаныс пен марапат. Шыңғыс ханға бағынбау сатқындық деп бағаланды [2].

Әділдікті киіз үйдің шаңырағына ұқсатуға болады. Шаңырақсыз үй болмайтыны сияқты әрбір адам қанша талантты өнерлі болса да, әділ, адал болмайынша адамдық қасиетінен айырылады. Әділдік жоғалса ел, мемлекет те көркейіп, дами алмайды. Шыңғыс хан әділ басқару жүйесін қалыптастырды. Бұл туралы Марко Поло: «Шыңғыс ханның мемлекеттік басқару жасағында әділдік үстемдік құрып, ел-жұрты әділдік шапағаты мен мейірімге бөленіп жатқанын көріп, естіген өзге мемлекеттердің халқы өздері барып қосылып жатты» - [7] деген екен.

Қазақ халқының жаңғырып, қайтадан мемлекет құру тәжірибесі 1991 жылдың 1 желтоқсанынан басталды. Елбасымыз «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында: «замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғыртудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет» [8] - деген болатын. Олай болса, рухани жаңғыруды қолға алған еліміз үшін тарихта орны бар елдік сананың озық құндылықтарын еліміздің жаңаша дамуы мен көркею жолына жарата білуіміз керек.

Әдебиет тізімі

1. Владимирцов Б.Я. Сравнительная грамматика монгольского письменного языка и халхаского наречия. Введение и фонетика. 2-е изд. — М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1989. — 449 с.
2. Мэн, Джон. Шыңғыс ханның көшбасшылық құпиясы: әлем тарихындағы ұлы тұлғадан 21 сабақ [Текст] : ғылыми / Джон Мэн. - Алматы: VOX POPULI, 2010. - 216 б.
3. Juvaini A. Genghis Khan the history of the world conqueror (translated from the text of Mizra Muhammad Qazvini by J.A.Boyle with a new introduction and bibliography by David O.Morgan) by Manchester University Press Unecko Publishing Uk. 1997. - p.108.
4. Damdincuren, Ts. Mongoliin nuuts tovchoo. UB, 1990.tt. 132,147.
5. Bira, S. Mongolian Tenggerism and Modern Globalism: A Retrospective Outlook on Globalisation. A Lecture Given at the Royal Asiatic Society on 10 October 2002. By Sh. Bira On the Occasion of His Receiving the Denis Sinor Medal. Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain & Ireland, 2004. 14(1), 3-12. doi:10.1017/S1356186304003530
6. Монгольский мир: между Востоком и Западом / под ред. Ю.В. Попкова, Ж. Амарсаны. Новосибирск: Автограф, 2014. - 351 б.
7. Narangerel S. Chingis haanii shastir. Ulaanbaatar, 2014. - P.31.
8. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. http://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy12/04/2017.

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ЭТИКА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Абдуазимова З.А.

г. Ташкент

zar.1986@mail.ru

Деятельность многих отечественных и зарубежных вузов и научных организаций связана с различными сферами эко-этики или примыкающими к ней областями, а также с проблемами экологии человека и экологии духа. Некоторые из представленных на семинаре университетов являются лидерами в области экологической этики.

Развернувшаяся дискуссия о необходимости самостоятельной (первичной) экологической этики (или возможном расширении традиционных этических доктрин) опиралась на противопоставление антропоцентризма и биоцентризма. Антропоцентризм — понимание человека как причины существования мира (мир «для людей») или как меры всех ценностей — был объявлен сторонниками экологической этики главным источником деградации биосферы, а вместе с тем и человеческой природы. Многочисленные прикладные этики, экологические императивы и кодексы «природопользования» как нравственные ограничения грубых форм эксплуатации природы по своей сути антропоцентричны. Биоцентризм — понимание всех живых существ, всех частей экосистемы Земли как обладающих ценностью для самих себя (самоценностью — *inherentvalue*), а также внутренней (*intrinsic*), т. е. независимой от человеческих интересов, ценностью — превращает высокомерного «царя природы» в ответственного гражданина биотического сообщества. Подобная трактовка нашла отражение в определении блага у Леопольда: хорошо все способствующее «сохранению целостности, стабильности и красоты биотического сообщества. Все же, что этому препятствует, дурно» [1, с.221]. Если для одних философов-биоцентристов (т. н. монистов) характерно стремление обосновать нравственное отношение к иным формам жизни в рамках единой теоретической концепции (Б. Колликот,